

MÀU SẮC SHAMAN GIÁO TRONG NGHI LỄ NHẢY LỬA CỦA NGƯỜI PÀ THÈN Ở QUANG BÌNH, HÀ GIANG

NGUYỄN THỊ HUỆ

Email: huent.vnh@gmail.com

Viện Việt Nam học và Khoa học Phát triển, ĐHQGHN

THE FACTORS OF SHAMANISM IN NHAY LUA RITUAL OF PA THEN ETHNIC IN QUANG BINH DISTRICT, HA GIANG PROVINCE

TÓM TẮT

Bài viết khái quát về nghi lễ nhảy lửa của người Pà Thên ở Quang Bình, Hà Giang với tư cách là một nghi lễ mang tính chất văn hóa tâm linh đã tồn tại trong cộng đồng người Pà Thên nhiều đời nay. Đồng thời, với mong muốn mang lại cái nhìn chính xác về bản chất của nghi lễ này tác giả đã bóc tách những biểu hiện và những chi tiết mang màu sắc Shaman giáo ra ngoài những yếu tố nghi lễ thông thường. Từ đó có thể làm tiền đề để xem xét nhảy lửa là một nghi lễ có nguồn gốc từ một loại hình tôn giáo nguyên thủy - Shaman giáo.

Từ khóa: Nhảy lửa, Shaman, thầy Shaman, xuất hồn, nhập hồn

ABSTRACT

Nhay lua is a kind of ritual that has the belief factor of Pa Then ethnic. Nhay lua have organized from October to December every year (Yin calendar). This Ritual attracts many people around the village and other villages cause of the magic factor. People take part in the nhay lua ritual that is youth men. Before the Ritual starts, the Shaman reads the ancestral tablet in 3-4 hours to connect with spirits. In my article, We want to bring people an opinion about relief roof in nhay lua ritual. There are some explanations about shamanism in a ritual of Pa Then ethnic in Ha Giang, such as purpose and meaning of nhay lua ritual; the phenomenons spirits descend or incarnate. Thence, we can explain the origin of nhay lua ritual.

Keywords: Nhay lua, Shaman, Shamanism, spirits descend, incarnate

Dẫn nhập

Pà Thên hay còn gọi là Pà Hưng là một tộc người thiểu số thuộc nhóm ngôn ngữ Mông - Dao, cư trú chủ yếu ở khu vực miền núi phía Bắc tập trung nhiều ở các tỉnh Hà Giang, Tuyên Quang. Tuy mới di cư đến Việt Nam khoảng 300 năm nhưng những nét đặc sắc trong đời sống văn hóa của người Pà Thên đã góp phần không nhỏ tạo nên một sắc màu văn hóa Việt Nam đa dạng trong thống nhất. Hiện nay, về nguồn gốc tộc danh cũng như quá trình di cư của người Pà Thên tới Việt Nam vẫn đang thu hút sự nghiên cứu của nhiều học giả; có người cho rằng người Pà Thên vốn là cư dân ở vùng Than Lô (Trung Quốc) đến Việt Nam cách đây khoảng 200-300 năm. Có quan điểm cho rằng Pà Thên còn có các tộc danh là Mèo lải, Mèo hoa, Mèo đỏ và trong thư tịch của người Pà Thên còn được lại đến ngày nay thì Pà Thên còn có tên gọi là Bát tiên tộc. Một số học giả người Pháp gọi họ là Mán Paseng hay Mán Pa Ten [1]. Các tác giả này cũng liệt họ vào khối Mán cùng với người Cao Lan, Sán Chay, Sán Chỉ. Theo các tác giả Việt Bằng, Nguyễn Khắc

Tụng, Nông Trung cùng một số tác giả người Pháp khác đã cho rằng Pà Thên còn là một nhóm thuộc dân tộc Dao [5, tr.11]. Tuy có nhiều quan điểm khác nhau song xét một cách toàn diện, Pà Thên vẫn là một tộc người thiểu số nằm trong cộng đồng 54 dân tộc Việt Nam và những đặc trưng văn hóa của người Pà Thên luôn luôn là một mạch nguồn trong dòng chảy văn hóa dân tộc.

Cũng như đa phần các tộc người thiểu số khác, đời sống tâm linh của người Pà Thên mang đậm dấu ấn bái vật giáo, vật linh giáo và những tàn dư của shaman giáo - được coi là những loại hình tôn giáo nguyên thủy, sản sinh trong giai đoạn công xã thị tộc. Tuy hiện nay, những tôn giáo này chỉ để lại những dấu ấn trong một số hình thức cúng bái, một số nghi lễ cầu mưa, chữa bệnh,... song đó vẫn là những chiều cạnh quan trọng làm nên văn hóa của người Pà Thên.

Nghi lễ nhảy lửa được xem là một nghi lễ đặc sắc mang tính tâm linh độc đáo của người Pà Thên.

Nhảy lửa không phải là nghi lễ riêng có của người Pà Thẻn mà còn tồn tại ở một số tộc người thiểu số khác như người Dao, Tày, Nùng... Trong lễ cấp sắc của người Dao có một nghi lễ không thể bỏ qua chính là đi trên than hồng; hay lễ cấp sắc của thầy cúng người Tày, Nùng ở một số địa phương cũng có nghi lễ đi trên than hồng... Trong lễ nhảy lửa của người Pà Thẻn, những người tham gia nhảy lửa hoàn toàn là “người trần mắt thịt”, thầy cúng chỉ giữ vai trò điều hành buổi lễ. Do vậy, nhảy lửa của người Pà Thẻn cho tới hiện nay vẫn là một điều kỳ bí đối với nhiều người. Nghiên cứu nghi lễ nhảy lửa của người Pà Thẻn để giải mã những yếu tố tín ngưỡng tâm linh, những yếu tố ma thuật, shaman là một trong những vấn đề được nhiều người quan tâm nhưng hầu hết đều chưa có những lý giải cụ thể. Trong bài viết này, chúng tôi đi sâu phân tích màu sắc Shaman giáo trong nghi lễ nhảy lửa từ đó có thể cắt nghĩa được những yếu tố thần bí cũng như những đặc sắc trong đời sống tâm linh của tộc người Pà Thẻn

1. Khái niệm Shaman giáo và nghi lễ nhảy lửa Shaman giáo và thầy Shaman

Theo nhà tôn giáo học người Nga X.A Tocarev, Shaman giáo là một hình thái tôn giáo mang tính phổ biến của xã hội loài người, cùng với Naguan giáo, Hội kín, thờ thần bộ lạc, sùng bái thủ lĩnh là các hình thái tôn giáo đặc trưng vào thời kỳ thịnh hành của chế độ bộ lạc. Shaman giáo đạt tới độ cực thịnh trong thời kỳ này và trở thành hình thái xã hội thống trị và rồi nó cũng suy vong cùng với sự tan rã của chế độ bộ lạc. Tuy nhiên, những dấu ấn của loại hình tôn giáo cổ xưa này vẫn tồn tại trong nhiều xã hội và vẫn có những tác động nhất định tới đời sống của con người hiện đại. Khái niệm Shaman giáo gắn bó chặt chẽ với các thầy pháp Shaman; không giống như các loại hình tôn giáo trước nó như vật linh giáo, bái vật giáo, thờ cúng tổ tiên... con người có thể trực tiếp thông quan với thần linh; trong Shaman giáo, con người phải thông qua các thầy Shaman để liên hệ với thánh thần. Thầy Shaman theo quan niệm dân gian là những người có khả năng phù phép tự đưa mình vào trạng thái ngây ngất để có thể thông quan với thần linh. [7]

Hiện nay, nội hàm của thuật ngữ Shaman vẫn đang được nhiều nhà nghiên cứu tranh luận. Lúc đầu người ta cho rằng Shaman chỉ bao hàm hiện tượng xuất hồn của các thầy Shaman đi đến thế giới thần linh nhưng sau này nhiều người cho rằng Shaman bao hàm cả hiện tượng xuất hồn và nhập hồn. Xuất hồn là quá trình hồn của các thầy Shaman (thầy cúng) thoát khỏi thân xác để đi giao tiếp với thần linh hay linh hồn của những người đã chết. [4, tr. 99]. Nhập hồn là quá trình linh hồn của thần linh nhập vào các thầy Shaman, hiện diện trước người trần và thỏa mãn những cầu xin của người trần. [4, tr. 99].

Trong bài viết Khi nào Kut giống lên đồng, của nhà nghiên cứu Laurel Kendall, Bảo tàng Lịch sử Tự nhiên, Hoa Kỳ cũng đề cập tới khái niệm Shaman và thầy Shaman. Từ trước đến nay nhiều nhà dân tộc học cho rằng khái niệm thầy Shaman để chỉ những người hành nghề tôn giáo, “người lên đồng được nghiên cứu như một người hành nghề tôn giáo, những người giao tiếp trực tiếp với tâm linh thông qua thân thể họ, chứ không phải chỉ thông qua những chu trình chính thức và lặp đi lặp lại như của cha xứ” [2, tr.640]. Và lên đồng chính là quá trình “họ thụ giáo và trong tiếng trống và vũ điệu, họ lâm vào trạng thái xuất thần nhập định và trải nghiệm chuyến bay của linh hồn như một phương tiện gặp gỡ với các thần linh” [2, tr.640].

Như vậy, từ thế kỷ XX cho đến nay khái niệm về Shaman và thầy Shaman vẫn không ngừng được các nhà nghiên cứu quan tâm. Các thầy pháp Shaman được xem như những người hành nghề tôn giáo bằng cách xuất/ nhập hồn mình để liên hệ với thế giới siêu linh. Và Shaman là một hiện tượng tôn giáo tín ngưỡng mà ở đó tích hợp những yếu tố thần bí, siêu nhiên, có sự xuất/ nhập hồn của thầy Shaman và những nghi lễ mang màu sắc shaman được hỗ trợ đắc lực bởi các yếu tố như nhạc cụ, lời hát, vũ điệu, ánh sáng, âm thanh,...

Trong nghiên cứu “Khi nào Kut giống lên đồng: vài điểm so sánh giữa Hàn Quốc và Việt Nam” Laurel Kendall cũng đặt ra vấn đề thảo luận, những người lên đồng (thầy pháp shaman) mà chúng ta nghiên cứu liệu có phải là người lên đồng đích thực không? hay đó chỉ là sự trình diễn? Điều này, cần phân định một cách chính xác mới có thể hiểu đầy đủ, chắc chắn về những người lên đồng và thầy shaman, do vậy trong nghiên cứu này, chúng tôi sẽ phân định những yếu tố mang màu sắc shaman trong nghi lễ nhảy lửa cũng như những biểu hiện của các thầy pháp thực hiện điều khiển nghi lễ để có thể đi tới kết luận “nhảy lửa có phải là một nghi lễ shaman giáo? người điều khiển nghi lễ nhảy lửa có phải thầy shaman giáo hay không? hay nghi lễ nhảy lửa chỉ là một nghi lễ tâm linh ảnh hưởng của tín ngưỡng vật linh giáo nguyên thủy và có mang màu sắc shaman giáo?

Nghi lễ nhảy lửa

Nghi lễ nhảy lửa của người Pà Thẻn đa phần được xem như một trò chơi dân gian hay nghi lễ cầu mưa hay lễ xua đuổi những linh hồn, ma quỷ đến quấy nhiễu bản làng. Lễ nhảy lửa thường thường được diễn ra vào những ngày trung và thượng tuần của tháng 10, 11, 12 âm lịch hàng năm. Theo quan niệm dân gian, đây là thời kỳ sắp thu hoạch, là những tháng ngày cuối năm, lạnh giá thâm u, là dịp các gia đình được đoàn tụ nên các linh hồn hay quay về mong gặp gỡ con cháu hoặc cũng có thể làm hại bản làng. Và người ta đốt lửa, nhảy lửa để xua đi những linh hồn

lần quất, những điều không may mắn của một năm, đồng thời cũng để cầu mùa.

Nghi lễ này thực chất được xuất phát từ quan niệm vạn vật hữu linh, người Pà Thẻn coi mọi vật xung quanh mình, mọi thứ nhỏ bé như cái cây, hòn đá, bụi cỏ,... cho tới những thứ lớn lao như dòng sông, con suối, ngọn núi, cây rừng,... đều có linh hồn; con người nếu chẳng may có những hành động phạm đến các linh hồn sẽ bị trừng phạt. Họ cho rằng nhiều khi dù vô tình đã có những hành động vô thức xúc phạm tới những các vật thiêng, khiến các linh hồn giận dữ. Do vậy, lễ nhảy lửa được tổ chức hàng năm vào dịp cuối năm vừa mang ý nghĩa xua đuổi các linh hồn, ma quỷ để chúng không làm hại con người; nhưng đồng thời cũng là dịp để các linh hồn được nhảy múa, vui chơi. Tuy nhiên, trong khuôn khổ nghiên cứu này chúng tôi không tập trung vào nguồn gốc nghi lễ nhảy lửa mà sẽ tập trung giải mã màu sắc Shaman giáo trong nghi lễ nhảy lửa được thể hiện trên những khía cạnh nào từ thầy cúng - thầy Shaman, cách thức tiến hành nghi lễ với lễ vật, các vật thiêng giúp thầy cúng thực hiện nghi lễ; hành động nhảy lửa; trạng thái người nhảy lửa.... Sau khi nghiên cứu về Shaman cũng như về nhảy lửa chúng tôi nhận thấy một yếu tố shaman rất đặc biệt, riêng có ở nghi lễ này đó chính là người diễn xướng chính tham gia vào quá trình xuất/ nhập hồn không phải chỉ có thầy cúng - thầy Shaman hay những người có căn đồng bóng thánh mà chủ yếu lại là những con người bình thường. Nhảy lửa ở đây có sự tương tác giữa hai đối tượng, mối quan hệ giữa thầy cúng/ thầy Shaman với người nhảy lửa khá mật thiết; và ở nghi lễ này, nhân vật chính - thầy cúng/ thầy Shaman chỉ là người dẫn dắt, người nhảy lửa - người thường lại thành đối tượng chính để phục vụ thần linh. Điều này, chúng tôi sẽ lý giải cụ thể ở nội dung tiếp theo.

2. Màu sắc Shaman giáo trong nghi lễ nhảy lửa của người Pà Thẻn

Liên quan tới Shaman giáo ở Việt Nam hiện nay có rất nhiều hình thái khác nhau, có những hình thái mang màu sắc Shaman cổ xưa như ở một số đồng bào dân tộc thiểu số và cũng tồn tại những hình thái Shaman kết hợp giữa tín ngưỡng dân gian bản địa với các loại hình tôn giáo, tín ngưỡng khác như: Lên đồng, hầu bóng của người Việt; Kut của người Hàn Quốc; Then của người Tày; Tào, Pút/Pứt của người Nùng,... Đối với người Pà Thẻn, nhảy lửa là một trong những nghi lễ không thể thiếu trong đời sống văn hóa tâm linh của họ; với họ nếu năm nào không tổ chức được lễ nhảy lửa cả thôn bản sẽ cảm thấy không an tâm, sợ thần linh trừng phạt,... Tuy nhiên, theo chúng tôi, nhảy lửa không hoàn toàn được xếp vào loại hình tín ngưỡng Shaman giáo như lên đồng hay Then, Mo,... bởi bản thân nghi lễ này chưa đủ các nhân tố cấu thành nên một tín ngưỡng mà chỉ là một

trò chơi tâm linh trong đó hàm ẩn màu sắc Shaman.

Màu sắc Shaman thể hiện trong quan niệm về nhảy lửa và ý nghĩa của lễ nhảy lửa

Cũng như nhiều nghi lễ mang màu sắc ma thuật giáo và Shaman giáo, nghi lễ nhảy lửa chắc chắn ra đời không phải chỉ từ 300 năm trước khi những người Pà Thẻn đầu tiên đến định cư trên đất nước Việt Nam mà nó đã phát tích và tồn tại cùng tổ tiên xa xưa của họ. Lễ nhảy lửa được diễn ra ở những không gian khác nhau, vì những mục đích khác nhau thì ý nghĩa và những biểu hiện hàm chứa yếu tố shaman cũng mang những khác biệt.

Trước hết lễ nhảy lửa được tổ chức vào dịp cuối năm từ tháng 10 cho đến Tết nguyên đán. Theo kinh nghiệm của một số thầy cúng và người già trong làng, nhảy lửa được tổ chức vào những ngày 15,16 tháng 10 âm lịch là linh nghiệm nhất. Đây là hai ngày trong năm mà theo người Pà Thẻn đoàn âm binh (linh hồn từ thế giới bên kia mà thầy cúng có thể sai khiến, mỗi thầy cúng có một lực lượng âm binh nhất định, thầy càng cao tay càng có nhiều âm binh) kéo về đông nhất, các thầy cúng có thể dễ dàng điều khiển âm binh nhập vào những người tham gia nhảy lửa và do vậy thời gian nhảy lửa kéo dài hơn, hết đám lửa này bị dập đi thì có đám lửa khác được khơi lên. Người nhảy không biết mệt, người xem không biết chán, những người tham gia xem cũng như những người tham gia nhảy lửa đều thấy thoải mái, phấn khởi bởi theo họ nếu trong một buổi nhảy lửa mà không có nhiều người có thể nhảy được sẽ không mang lại may mắn cho làng bản năm đó. Nhảy lửa trong dịp này dân bản mong muốn có thể xua đuổi những linh hồn trở về quấy nhiễu làng bản, là một dịp cho các linh hồn nhập vào người trần mắt thịt, vui chơi nhảy múa thoải mái sau đó sẽ mang đến cho bản làng cũng như cho con người một năm mới tốt lành nhiều may mắn, xua tan những rủi ro, bất hạnh hãm hại con người.

Ngoài phạm vi không gian sinh hoạt chung của làng bản, nhảy lửa còn được tổ chức trong phạm vi gia đình. Khi gia đình có người bị ốm nặng hay gặp chuyện không may, người nhà sẽ tổ chức một lễ nhảy lửa như một hình thức chữa bệnh mang tính ma thuật, nhờ tới sự giúp đỡ của một lực lượng siêu nhiên nào đó. Hình thức chữa bệnh này được xuất phát từ quan niệm vạn vật hữu linh và phổ biến trong thời kỳ công xã thị tộc khi con người vẫn đang ở trạng thái mông muội; họ tin rằng con người có linh hồn và mỗi bộ phận trên cơ thể con người có một linh hồn, có thể là thần, ma hay quỷ,... cai quản bảo hộ, khi con người bị ốm tức đã hành động sai trái khiến một linh hồn nào đó nổi giận bỏ đi hoặc quay sang làm hại chính người đó. Nhiệm vụ của các thầy cúng chữa bệnh là tìm lại những linh hồn đã mất hoặc xua đuổi ma quỷ làm hại con người. Đối với mỗi tộc người khác nhau,

cách thức hành nghề của thầy cúng là khác nhau, ví như đối với người Tày, nếu chữa bệnh cho người ốm người ta mời thầy Then, Mo đến làm lễ; với người Nùng họ mời Tào, Pụt đến làm lễ; khi tiến hành lễ các thầy cúng xuất hồn đi gặp thần linh để cầu xin cho người bệnh tai qua nạn khỏi hoặc tìm lại hồn đi lạc,... Còn với người Pà Thẻn, họ nhờ thầy cúng tới nhà làm lễ nhảy lửa cũng với mục đích xua đi tà ma hãm hại người bệnh, lễ nhảy lửa có thể kéo dài 1, 2 tiếng có khi hết cả đêm. Điều đặc biệt là những người đến tham gia lễ nhảy lửa này sẽ mang theo một vài thanh củi để đốt trong buổi lễ. Nếu bỏ ra ngoài những yếu tố ma thuật, tâm linh có thể coi đây là một hành động biểu hiện của tính cộng đồng, tinh thần cố kết cộng đồng, đoàn kết tương thân tương ái của người Pà Thẻn.

Có thể thấy, lễ nhảy lửa được tổ chức với hai mục đích lớn là xua đuổi tà ma, cầu cho mọi việc trong bản làng được tốt đẹp và mục đích thứ hai là chữa bệnh. Và ở hai mục đích hay hai ý nghĩa của nghi lễ này chúng ta đều ít nhiều thấy được sự biểu hiện của quan điểm vạn vật hữu linh và màu sắc Shaman giáo. Đó chính là cách thầy cúng xuất hồn thông quan với thế giới siêu nhiên, và điều khiển âm binh trong suốt buổi hành lễ đồng thời xuất hiện hiện tượng nhập hồn các lực lượng siêu linh vào những người nhảy lửa để thông quan với thần linh, đáp ứng nguyện vọng của thần linh là sẵn sàng nhảy vào nước sôi, lửa bỏng miễn sao thần linh đáp ứng được lời thỉnh cầu. Nếu chúng ta hiểu Shaman là cách thức các thầy pháp Shaman nhập/xuất hồn mình đi gặp thần linh để cầu xin thần linh đáp ứng nguyện vọng thì ý nghĩa của lễ nhảy lửa đã phần nào thể hiện được màu sắc Shaman ấy.

Màu sắc Shaman trong hiện tượng xuất/nhập hồn của thầy cúng và người tham gia nhảy lửa

Quá trình nhập và thoát hồn của các thầy Shaman chỉ có thể thực hiện được khi các thầy Shaman tự đưa mình vào trạng thái ngây ngất (Ecstasy). Đây chính là khác biệt cơ bản giữa thầy pháp Shaman và các thầy cúng khác. Việc điều tiết cảm xúc, tự đưa mình vào trạng thái ngây ngất phải nhờ vào bản năng (căn số) và sự tự tập luyện của các thầy Shaman. Tuy nhiên, để tạo nên trạng thái ngây ngất ấy các thầy Shaman còn phải nhờ vào nhiều biện pháp khác nhau, đó là âm thanh, vũ điệu, lời khấn, hương đèn và đồ cúng lễ,...

Nếu tham gia một buổi lễ lên đồng của người Kinh sẽ thấy yếu tố âm nhạc, lời hát, vũ điệu, màu sắc, hương thơm, lễ vật,... giữ một vị trí quan trọng trong việc xuất/nhập hồn của ông/bà đồng. Nhưng trong lễ nhảy lửa của người Pà Thẻn hệ các yếu tố ấy giữ vị trí như một chất xúc tác còn vai trò chủ đạo, người hướng đạo trong nghi lễ chính là thầy cúng. Âm nhạc, tiếng

trống chiêng, lời thần chú,... góp phần tạo nên trạng thái thông quan với thần linh, đuổi ma tà. Đặc biệt trong Shaman giáo nguyên thủy tiếng trống được xem là một âm thanh ma lực, trống kết hợp với các nhạc cụ khác, phối hợp với nhảy múa tạo nên trạng thái ngây ngất cho bản thân thầy cúng cũng như người tham dự. Người xưa quan niệm vật thể mang âm thanh đều là biểu hiện thần linh, bởi thế giới do âm thanh sáng tạo ra và thần thánh dùng âm thanh sáng tạo thế giới [4, tr.101].

Lễ nhảy lửa của người Pà Thẻn diễn ra dưới một thứ âm thanh núi rừng còn nguyên sơ và chỉ trong lễ nhảy lửa họ mới dùng đàn này để cúng. Đàn dùng trong lễ nhảy lửa dài khoảng 1 – 1,2m, bên trong rỗng, hai đầu để hở. Chiếc đàn có bốn cạnh, chiều dài của đàn được bọc bằng gỗ, chiều rộng của đàn được bọc bằng sắt để khi gõ vào tạo gia âm thanh vang hơn. Ở giữa đàn có gắn một chiếc đinh để cố định chiếc đàn vào ghế trong nghi lễ này. Ngoài ra, còn có một chiếc vòng dùng trong lễ cúng có 7 vòng nhỏ và một chuỗi dài hình lưỡi cày có chức năng tương tự như chùm xóc nhạc của các thầy cúng Tày, Nùng, trong quá trình làm lễ phải dùng chùm xóc nhạc này gõ liên tiếp tạo ra âm thanh dồn dập như tiếng ngựa phi của thầy lên cõi siêu linh. Trước đây, chiếc vòng này được làm bằng bạc bây giờ thì được làm bằng sắt với 7 vòng nhỏ mang ý nghĩa đại diện cho 7 vía của người con trai tham gia lễ hội nhảy lửa. Đó chính là loại nhạc cụ thô mộc nhất được dùng trong lễ nhảy lửa, chiếc đàn, chùm xóc nhạc, thanh tre nứa tất cả hòa quyện để tạo nên một thứ âm thanh ma thuật, đưa con người tới cõi siêu linh gặp gỡ thần linh, tiên tổ.

Để bắt đầu nghi lễ nhảy lửa thầy cúng phải tiến hành lễ cúng, lễ cúng diễn ra trước khi buổi nhảy lửa chính thức bắt đầu tầm 3 đến 4 tiếng đồng hồ. Nếu lễ nhảy lửa diễn ra vào 7 giờ tối thì công đoạn sắp lễ và chính thức tiến hành lễ cúng lên thần linh phải được thực hiện từ 3 giờ chiều. Đồ cúng trong lễ nhảy lửa tương đối đơn giản, bao gồm 1 con gà được mổ sạch sẽ nhưng vẫn phải giữ nguyên chân và còn nguyên bộ nội tạng (phải là gà trống), bát gạo làm lư hương; 1 cây nến được thắp liên tục trong suốt buổi lễ; 5 chiếc chén úp ngược; 1 chai rượu trắng; 1 bó hương; giấy bản/giấy rơm thầy cúng dùng để ghi bùa chú và những lời thỉnh cầu gửi lên thần linh. Mâm cúng sẽ được đặt ở phía Đông, hướng mặt trời mọc. Khi mâm cúng được chuẩn bị xong thầy bắt đầu tiến hành lễ cúng bằng cách lầm nhảm đọc những lời khấn cầu cầu lên thần linh với mục đích xin phép cho lễ nhảy lửa được bắt đầu; đồng thời cũng xin thần linh nhận cho những lễ vật mà dân bản dâng cúng, mong thần linh đáp ứng nguyện vọng của con người.

Sau khi mọi lễ vật, củi lửa đã được chuẩn bị, những lời khấn dâng thần đã được chấp nhận, lửa được

nhóm lên trong niềm hân hoan chờ đón của dân bản. Thầy cúng ngồi trên 1 chiếc ghế dài ở giữa là đàn cúng, đầu bên kia của chiếc ghế là những thanh niên sẽ tham gia nhảy lửa ngồi vào. Thầy liên tục lẩm nhẩm đọc bài cúng tay cầm 1 que nửa gỗ vào đàn cúng tạo âm thanh tanh, tanh, tanh ngày một gấp gấp hơn; rồi thầy tiếp tục sử dụng hai vật bằng sắt gõ liên hồi phát ra những âm thanh đánh mạnh, dồn dập như tiếng vỏ ngựa xuất quân. Cùng với thầy cúng những người tham gia nhảy lửa cũng cầm một thanh tre, nửa dài tầm 40cm gõ liên tục vào đàn cúng theo đúng nhịp gõ của thầy. Ánh mắt thầy cúng nhìn thẳng, đối diện với thanh niên tham gia nhảy lửa như truyền cho họ sức mạnh, truyền cho họ niềm tin và truyền vào một mảnh lực siêu nhiên nào đó khiến những thanh niên nhảy lửa như bị thôi miên, người rung lên bần bật như một quả bóng, người họ nảy lên nảy xuống trên chiếc ghế đối diện thầy cúng, ánh mắt mê dại, rồi họ nảy bật ra khỏi chiếc ghế và nhảy vào đồng lửa rực than hồng. Nhìn gương mặt họ đầy sự thích thú, mê đắm như đang chơi một trò vui, họ nhảy xung quanh đồng lửa rồi nhảy vào chính giữa đồng lửa, tay họ vốc những vốc than hồng tung lên và tung cả vào những người đứng xung quanh - đang quây lại tạo thành một vòng tròn khép kín. Họ vui chơi với lửa khoảng vài phút có người lên tới 10 phút rồi bật ra ngoài có người ngã gục, nhưng rồi họ tỉnh lại rất nhanh; có nhiều người sau khi nhảy lửa xong lại tiếp tục ngồi vào chiếc ghế đối diện thầy cúng để nhảy lửa lần nữa. Dường như, ma lực siêu nhiên của thầy cúng và hấp lực của đồng lửa khiến họ bị cuốn hút, mê đắm; lúc nhảy lửa họ như quên đi chính bản thân mình, được vui đùa với thần linh, được thỏa mãn khát vọng chinh phục. Và điều đáng ngạc nhiên là sau khi ra khỏi đồng lửa đang cháy còn rực than hồng ấy không ai bị bỏng, không bị cháy quần áo và không ai nhớ cảm giác nóng rất thiêu đốt của ngọn lửa hồng rực. Khi hỏi về cảm giác lúc nhảy lửa đa phần thanh niên đều nói rằng: lúc đầu cảm giác người rung nhẹ rồi như có ai đẩy bật ra khỏi ghế, người nhẹ bổng và nhảy vào đồng lửa, nhưng đồng lửa lúc đó chỉ bé như một bông hoa hồng đỏ, chỉ muốn nhảy vào hái bông hoa đỏ,... có người lại có cảm giác đó như một ngọn nến, muốn nhảy vào vui đùa quanh ngọn nến,... một số người còn gọi nhảy lửa là “tắm lửa” vì họ không thấy cảm giác nóng rát mà thấy rất mát lạnh, vốc những bốc than hồng lên như cách người ta té nước lên người để tắm vậy....

Như vậy, có thể nhận thấy đa phần những người tham gia nhảy lửa bao giờ cũng phải trải qua thời khắc ngồi trước mặt thầy cúng, tư tưởng thâm nhuần bài cúng của thầy, được thầy cúng niệm chú và truyền sức mạnh; thời gian chuẩn bị của các thanh niên khi tham gia nhảy lửa là nhanh hay lâu phụ thuộc vào căn số, năng lực của bản thân họ. Đối với những người nhẹ vía/ vía mỏng thì thời gian nhập rất nhanh, chỉ vài phút là người họ đã bật lên như một quả bóng và

sẵn sàng lao vào đồng lửa. Ở đây chúng ta lại thấy một hiện tượng phổ biến trong cộng đồng các dân tộc thiểu số, những người vía mỏng/nhẹ vía dễ dàng được thần linh nhập vào, truyền cho sức mạnh hay chuyển tải những mong muốn ước vọng đến cho con người. Và con người trong nghi lễ nhảy lửa cũng không nằm ngoài những biểu hiện, những mục đích đó. Nhưng ở nghi lễ này, khá dễ dàng để nhận thấy được những khác biệt trong màu sắc Shaman giáo được biểu hiện, vẫn có những hiện tượng xuất/ nhập hồn, vẫn tồn tại những lực lượng siêu nhiên, con người vẫn mê hoặc và chìm đắm trong một thế giới, một không gian thiêng với ánh lửa, hương thơm và niềm tin tâm linh song đối tượng trực tiếp hứng nhận lại không phải thầy cúng như những hình thái Shaman khác mà là những người thường.

Thông thường trong hầu hết các nghi lễ khác thuộc Shaman giáo, người giữ vai trò chủ đạo trong các bước lễ là thầy Shaman/thầy cúng như trong lên đồng của người Kinh hay Then của người Tày chằng hạn. Thầy cúng là cầu nối giữa thế giới hiện thực và siêu nhiên, giữa người thường và thánh thần, là người truyền đạt lời phán truyền của thần thánh và cũng là người tiếp nhận những phán truyền đó rồi gửi tới những người đang thi lễ. Tuy nhiên, qua quá trình diễn ra nghi lễ nhảy lửa cho thấy, thầy cúng ở đây mới chỉ làm một phần công việc của một thầy Shaman. Thầy cúng trong lễ nhảy lửa là người duy nhất đảm đương được nhiệm vụ thông quan và gửi lên thần linh những lời thỉnh cầu (đọc sách cúng và niệm chú khoảng 3 – 4 tiếng đồng hồ trước khi lễ nhảy lửa chính thức bắt đầu). Nghi lễ chỉ được tiến hành khi thần linh đồng ý. Thứ đến, thầy cúng ở đây là người kết nối, thông quan giữa người trần mắt thịt với thần linh; là người thừa lệnh thần linh truyền sức mạnh cho những người nhảy lửa để thần linh có thể nhập hồn vào những người nhảy lửa mà vui chơi, tắm lửa. Những biểu hiện rung người bần bật của thầy cúng cũng như những thanh niên nhảy lửa là biểu hiện thông thường của bất cứ thầy Shaman hay các con nhang đệ tử nào trước khi thánh/ thần linh nhập hồn. Điều đặc biệt dễ nhận thấy nhất trong nghi lễ nhảy lửa chính là đối tượng nhảy lửa, họ làm những điều phi thường trong vị thế của những người bình thường. Và chắc chắn những nghiên cứu về nguyên nhân tại sao họ lại là người được chọn để nhảy lửa? Tại sao có nhiều thanh niên cùng ngồi vào chiếc ghế đối diện thầy cúng nhưng không phải ai cũng có khả năng được lựa chọn làm việc thiêng liêng là nhận lệnh thần linh nhảy vào lửa, vui chơi với lửa? Đây là một câu hỏi thường xuyên được đặt ra khi nghiên cứu một nghi lễ shaman; và đến nay vẫn tồn tại rất nhiều cách lý giải cho vấn đề này như từ góc độ tâm sinh lý của người được chọn; từ niềm tin của người trong cuộc; từ góc độ tâm thần học y sinh,...

Trong khuôn khổ bài viết này chúng tôi chỉ muốn gợi ra những đặc trưng riêng có của một nghi lễ nguyên sơ còn mang dấu ấn của một số loại hình tôn giáo nguyên thủy. Hay có thể liên tưởng tới mối quan hệ với tín ngưỡng thờ lửa - một trong bốn yếu tố nguyên sơ cấu thành nên trái đất: Đất - Lửa - Nước - Khí. Và như vậy, lễ nhảy lửa ngoài ý nghĩa và mục đích như giải thích của dân bản địa, nó có thể được bắt nguồn từ tín ngưỡng thờ thần lửa cổ xưa? Dù sao đây cũng chỉ là những giả thuyết, những liên hệ mà nếu muốn tìm hiểu rõ nguồn gốc của nghi lễ này cần nhiều hơn nữa những minh chứng có cơ sở trong một chuyên đề khác.

Kết luận

Nhảy lửa là một trong những nghi lễ lớn nhất trong năm của người Pà Thẻn. Ở Pà Thẻn, từ lứa trẻ lên ba cho tới những cụ già qua tuổi thất thập đều có những suy nghĩ và ký ức riêng về nghi lễ này. Họ xem nhảy lửa như một sinh hoạt văn hóa cộng đồng, một nghi lễ tâm linh không thể thiếu trong đời sống. Có lẽ do tính thiêng của nó mà người Pà Thẻn đời đời kiếp kiếp vẫn có một niềm tin mãnh liệt vào những ý nghĩa, vào mục đích tốt đẹp mà nghi lễ này mang lại. Trong nghiên cứu này, chúng tôi không đi sâu xác định nguồn gốc của nghi lễ nhảy lửa, cũng không có ý định mô tả lại quy trình của một buổi lễ nhảy lửa mà chúng tôi chỉ muốn khai thác yếu tố văn hóa tín ngưỡng của nhảy lửa dưới hệ quy chiếu của Shaman giáo nguyên thủy. Bài viết tập trung khai thác, bóc tách những dấu ấn mang màu sắc Shaman trong nghi lễ nhảy lửa. Với tư cách là một nghi lễ ảnh hưởng bởi tôn giáo nguyên thủy nên ở nhảy lửa có sự đan quyện giữa các tôn giáo với nhau và màu sắc Shaman cũng được thể hiện trên những giác độ từ mục đích ý nghĩa, thời điểm của buổi lễ cho tới lễ vật, vật thiêng hành nghề, sự trợ giúp của âm thanh, ánh sáng và đặc biệt tính chất Shaman thể hiện rõ nhất trong hiện tượng xuất hồn của thầy cúng lên cõi siêu nhiên hay thần linh nhập vào người nhảy lửa. Tuy nhiên, với tất cả những thông điệp từ thầy cúng, người nhảy lửa, ý nghĩa cũng như sự quan sát đầy đủ toàn bộ quá trình diễn ra nghi lễ, chúng tôi cho rằng nhảy lửa chưa phải là một nghi lễ shaman giáo mà nó chỉ là một loại sinh hoạt tâm linh mang màu sắc Shaman giáo mà thôi.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Ninh Văn Hiệp, Khổng Diễn, Hoàng Tuấn Cư, Võ Thị Mai Phương (2006), *Văn hoá phong tục người Pà Thẻn – bảo tồn và phát huy*, Nxb Văn hoá dân tộc, Hà Nội.
2. Laurel Kendall (2004), “When is a Kut like a Len Dong: some notes toward a Korean/Vietnamese Comparison” (*Khi nào Kut giống lên đồng Vài điểm so sánh giữa Hàn Quốc và Việt Nam*), In trong Ngô Đức Thịnh (2004), *Đạo Mẫu và các Hình Thức Shaman trong các Tộc Người ở Việt Nam và Châu Á*, Nxb. Khoa học Xã hội, Hà Nội, tr.639-659.
3. Ngô Đức Thịnh (2004), “Then - một hình thức Shaman của dân tộc Tày ở Việt Nam”, In trong *Đạo Mẫu và các Hình Thức Shaman trong các Tộc Người ở Việt Nam và Châu Á*, Nxb. Khoa học Xã hội, Hà Nội, tr.425 - 451.
4. Ngô Đức Thịnh (2010), *Lên đồng hành trình của thần linh và thân phận*, Nxb Thế giới, Hà Nội
5. Nguyễn Khắc Tụng, Việt Bằng, Nông Trung (1974), *Người Pà Thẻn và mối quan hệ của họ với người Mèo, Người Dao*, Tạp chí Dân tộc học số 3, năm 1974, tr.10-23.
6. Nguyễn Thị Yên (2006), *Tín ngưỡng dân gian Tây, Nùng*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
7. X.A. Tocarev (1994), *Các hình thức Tôn giáo sơ khai và sự phát triển của chúng*, Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội.